

GÖMÖRI GYÖRGY

A soknyelvű Dsida Jenő

A XX. századi magyar irodalomban nem szokatlan jelenség, hogy egy költő versfordításokkal kezdi pályafutását, pontosabban, hogy alig közölhető versei mellett már teljes értékű műfordítóként lép a pástra. Ilyen volt, ha hihetünk a *Tücsökzene* idevonatkozó sorainak, Szabó Lőrinc esete, s hasonlóan kezdődött a szatmári Dsida Jenő pályája is. Őt a *Cimbora* című gyermekújság fedezte fel, és a lap főszerkesztőjével, Benedek Elekkel való levelezéséből kiderül, hogy Dsida már tizenhárom-tizennégy évesen írt és fordított verset – utóbbit főleg németből, Goethét és Heinét. És mivel már a gimnáziumban jól megtanult románul, a németből átültetett versekkel párhuzamosan román klasszikusokat is fordít: Vasile Alecsandrit és Mihai Eminescut. Ezek a fordítások meg is jelentek részben a *Cimbora*, részben egy kevésbé ismert kolozsvári lap, a *Hírnök* hasábjain, s gondolom, jelentősen hozzájárultak a középiskolás Dsida művészi öntudatának emeléséhez.

Az erdélyi magyar irodalomba belépő Dsida Jenőt első gesztusa tehát azonnal az első Nyugat-nemzedékhez kapcsolja: Babitsot, Kosztolányit és Tóth Árpádot követi tudatosan – ugyanakkor korai versei állandó birkózást jeleznek egy tömény Ady-hatással. Dsida esetében sajátosan erdélyi pluszt jelent a világirodalomban nagyvonalúan kalandozó Babitshoz vagy Kosztolányihoz képest a román líra iránti érdeklődése, amelyet élete későbbi szakaszában kiterjeszt néhány román kortársára is. Vagyis a Trianon utáni bénultságból, traumából részben úgy lehet kilépni (és nem azért, hogy az új hatóságok kedvében járjunk, hanem mert a kisebbségben „együttélés” állandó, mindennapi problémát jelent), hogy az Erdélyben többségi nép irodalmából is

Dsida Jenő (1907–1938)

szemelgetünk, legjavát átmentjük a magyarba. Amikor 1933-ban a PEN Club romániai szakosztályának magyar tagozata főtítkárrá választotta Dsidát, a választásban megnyilvánuló elismerés nem csak a kitűnő költőnek, hanem a szorgalmas műfordítónak is szólt.

Ami a németből fordított verseket illeti, Goethe az érettebb Dsidát is érdekelte, hiszen 1932-ben több erdélyi folyóiratban – az *Erdélyi Helikonban* és a *Pásztortűzben* – közölt részleteket Faustfordításából. De igazán csak egy XX. század eleji osztrák költő volt az, akit magához közelinek érzett: Georg Trakl. Tőle tizenöt (Láng Gusztáv szerint tizenhat) verset fordított, amelyek többsége meg is jelent nyomtatásban, az első 1930-ban. Láng erről a témáról írt tanulmányában rámutat arra, hogy Dsida érdeklődését Trakl iránt

minden valószínűség szerint Komlós Aladárnak az *Erdélyi Helikon*ban közölt 1928-as ismertetése keltette föl, amihez Komlós versfordításokat is mellékel. Hogy személyesre fordítsam a szót, ez azért lepett meg, mert engem mint kezdő költőt éppen Komlós Aladár fedezett fel és indított el pályámon. Ez 1952-ben történt, amikor Komlós, az egyetemről száműzött középiskolai tanárként a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban tanított, és annak önképzőköreit vezette. Komlós Aladárnak, azt hiszem, talán beszéltem is éppen ebben az időben kezdődő Dsida-rajongásomról, de emlékezetem szerint a Trakl–Dsida kapcsolatot nekem nem említette. Láng egyébként – a motívumok gyakori egyezésén kívül – azt is megemlíti, hogy Dsida Jenő egyik utolsó verse, az *Azrael árnyékában* éppen egy általa fordított Trakl-vers zárómondatából kölcsönözte címét – itt Azrael arkangyal árnya a halál szimbóluma.

Egy másik XX. századi német költőnek, Ernst Tollernek Dsida csak egy hosszabb költeményét fordította magyarra – ez a *Fecskék könyve* volt, amelyet szerzője politikai fogolyként öt éves börtönbüntetése idején írt, még a húszas években, amikor az ablakára szálló fecskék jelképezték számára a szabadságot. Toller egyébként zsidó származású forradalmi szocialista volt, aki 1933-ban emigrált Németországból, s jöhet Dsidának nem kellett feltétlenül tudnia mindent Toller életrajzáról, a fordítás ténye is cáfolata lehet annak a vádnak, amit Dsida hajdani barátjához, Markovits Rodionhoz írt nyílt levele alapján a költő „antiszemitizmusáról” és szocializmus-ellenességéről terjesztett Méliusz József és Szilágyi András. (Dsidának Bárd Oszkárhoz fűződő barátságát is említhetnénk a cáfolat megerősítésére.) Bár az expresszionista Toller, úgy hiszem, gyengébb költő volt a szimbolista Traklnál, a *Fecskék könyve* versciklust Dsida fordításában nem sokkal a második világháború után külön kötetben kiadták Kolozsvárt.

A franciák közül csak két XIX. századi költő keltette fel a fiatal Dsida figyelmét: Alfred de Musset és Charles Baudelaire. Utóbbi egyébként annyit fordítottak a magyar „nyugatosok”, hogy Dsida fordításainak a legjobb esetben is csak gesztusértéke lehetett. A két Musset-fordítás kéziratban maradt, a Baudelaire-ek közül kettő viszont napvilágot látott a *Pásztortűz* 1927-es folyamában. Dsida azonban másképp is hasznosította francia nyelvtudását – Csűrös Emiliától (illetve rajta keresztül Láng Gusztávtól) tudjuk, hogy 1930-ban ő adott kölcsön egy francia nyelvű versantológiát ifjú védencének, Dsida Jenőnek, aki abból fordított magyarra néhány darabot. Csang Vu-Kien, Csen To-Tszan, Tu Fu és Vang Vei voltak Dsida kínai költői; átültetései részben a *Pásztortűz*ben, részben abban a *Keleti újságban* láttak napvilágot, amelynek szerkesztőségében Dsida élete utolsó éveiben dolgozott. Ennek a versantológiának, illetve a kínai szellemiségnek a hatására vall egyébként Dsida *Kínai lakkdoboz* című verse.

A legtöbb huszadik századi magyar költő még diákkorában kezd érdeklődni a latin versek iránt – feltéve, ha jó latintanárra volt a gimnáziumban. Mivel egy-egy kéziratot Horatius-, Vergilius- és Martialis-fordítása fennmaradt Dsidának még gimnazista korából, alighanem nála is fennállt ez a körülmény, de igazából csak évekké

Mihai Eminescu

sőbb, 1929 táján vetette magát bele a latin költők fordításába. Ovidius-fordításai már a *Pásztortűz*-ben, Catullus- és Propertius-fordításai ugyanott, illetve főleg az *Erdélyi Helikon*ban jelentek meg, akkor, amikor már ő is belekóstolt a testi szerelem örömeibe. Csak érett költőt vonzhat a Lesbiáért „örjögve epedő” Catullus, illetve a Cynthia testi-lelki állapotát megéneklő Propertius, akiknek szabadszájúsága mintegy előkészíti a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt?* felszabadult erotikáját, ezeket a konzervatív katolikus

Georg Trakl

Alfred de Musset

körökben bizonyára túl merésznek és szemérmetlennek tartott költői sorokat:

„Ó, nincs szebb a világon, mint a fehér,
üde lánytest / lepletlen ragyogása a hullámzó levegőben, / lombkoronák résén
mikor átüt aranyhalovány, rest / nyárnap
fény, és combra, kebelre folyik le merően,
/ míg a sötét részekre olív reflexet az árny fest.”
Mínthogy Dsida ekkor még nem vette feleségül Imbéry Melindát, Viola egyik lehetséges modelljét, s a Viola-költeményben szereplő fiatal lányt mint „szeretőjét” szerepelteti, ezzel mintegy kihívja maga

Ada Negri

ellen az erényeken örökdő egyház rosszállását – de hát az ő erkölcsisége inkább a panteista Assisi Szent Ferenc követőiehez áll közel, mint a szigorúbb Szent Ágostonhoz vagy más egyházatyákhoz.

Ha már említettük az Assisiba való szentet, Dsida az *Erdélyi Lapok* című katolikus hírlapban adta először közre annak leghíresebb, *Cantico di frate Sole* című versének fordítását. Érdekes módon ezen az igen szép és hű fordításán kívül (amelyet Mózes Huba vet össze más magyar Naphimnusz-fordításokkal a *Poeta angelicus* című, 2003-as Dsidáról szóló tanulmánykötetben), s amelyikről Dsida azt írta „olyan vers ez, amely nélkül nem lehet élni”, a *Nagycsütörtök* költője mindössze még két verset fordított egy olasz költőtől – a húszas években Európa-szerte népszerű Ada Negritől! (Ide megint egy személyes megjegyzés kívánkozik: az olaszországi Lodiban évente odaítélt nemzetközi Ada Negri-díjat legjobb tudomásom szerint a magyarok közül eddig ketten kapták csak meg: az olaszból is fordító Baranyi Ferenc és e sorok írója.) De Assisi Szent Ferencen és Negri asszonyon kívül Dsidát még egy olasz költő foglalkoztatta: Dante. Ezzel kapcsolatban Láng Gusztáv a *Forrás* című folyóiratnak nemrégén adott interjújában felhívja a figyelmet arra, érdemes lenne Dsida költészetét az abban felbukkanó Dante-motívumok szempontjából is kutatni – gondolom, olasz festőkkel együtt, akik közül Dsida leginkább a kék-arany színekben festő Giottót szerette legjobban...

Dsidát annyira érdekelték a más nyelvek, hogy a harmincas évek elején még angolul is próbált megtanulni. Azért mondom, hogy csak próbált, mert annak ellenére, hogy egyik leghíresebb verse, a *Szerenád Ilonkának* mintegy párverse Edgar Allan Poe *Annabel Lee* című versének, amire bizonyosan vonatkozik Babitsnak egy Poe-t illető megjegyzése: „Poe felfedezte, hogy a vers tiszta zene is lehet, ahol az értelem teljesen mellékes szerepet játszik”, amikor ezt írta, még épp hogy csak belekóstolt az angol nyelvbe. Összehasonlító esszémben, ami szintén olvasható a már említett *Poeta angelicus*ban, arra a következtetésre jutottam, hogy Dsida E. A. Poe-t elsősorban Babits Mihály fordításain keresztül olvasta, s meglehetősen ezek a fordítások (is) ösztönözték angoltanulásra. De amikor 1934-ben, meg egy évvel később Imbéry Melindának pár mondatot angolul próbál írni leveleiben, feltűnő helyesírási hibákat ejt a szövegben. Dsidát még az is ösztönözhetette angoltanulásra, hogy 1934-ben Kolozsvárt megismerkedett az Amerikából odalátogató Reményi Józseffel, a magyar irodalom lelkes külföldi fordítójával, illetve méltatójával, akiről egy ugyancsak Melindának írott levelében ezt mondja: „Folyton együtt vagyunk. Borzasztóan aranyos, drága ember” (*Dsida Jenő levelesládája*, Győr, 1991). Talán éppen a Pozsonyból elszármazott, Clevelandban élő Reményi ajánlott Dsidának fordításra két XX. századi angol nyelvű költőt, Joseph Campbellt és Humbert Wolfe-ot, akiktől aztán egy-egy darabot átültetett magyarra. Az egyébként jelentéktelen Campbellt Reményi talán azért ismerte, mert az ír születésű teológus-költő 1925 és 1939 közt az Egyesült Államokban élt. Wolfe (1885–1940) a maga korában népszerű brit költőnek számított; ő Itáliában született, német-zsidó szülőktől. A többi közt Heinét fordított angolra,

Dsida Tinti nevű kutyájával

talán ezzel keltette fel Dsida érdeklődését. Az sincs kizárva, hogy Reményi József európai útja után küldött egy modern versantológiát Dsidának, s az abból válogatta ki a fent említett két verset.

Reményi egyébként nagyon megszerette Dsidát, és erdélyi látogatása után harminckét évvel, közvetlenül halála előtt, 1956-ban, tanulmányt írt róla a *Slavonic and East European Review* című londoni folyóiratban. Ez az első angol nyelvű írás, amelyik jelentőségének megfelelő módon kezeli a *Szerenád Ilonkának*

Erdélyi Helikon, 1929.

költőjét. Reményi József tanulmányának befejező részében ezt írja: „Ha Dsida angolul vagy franciául írt volna, most egyenrangúnak tekintenék olyan tehetséges angol vagy francia költőkkel, akik a két világháború közt működtek.”

Dsida nyelvi étvágya, úgy látszik, szinte végtelen volt – 1937–38-ban oroszul kezdett tanulni, hogy Puskinat eredetiből fordíthassa. Négy Puskin-fordítással el is készült, de ezek közül (özvegye emlékei szerint) egyet, az *Exegi monumentum* címűt biztosan a francia fordítás alapján készítette. Arra már nem maradt ideje, hogy elmélyedjen a modern orosz költészetben, ahol bizonyára talált volna rokon lelkeket, például Szergej Jeszenyinben vagy Borisz Paszternákban – voltaképpen még Puskinat sem ismerte meg igazán.

De a legtöbbet, Propertiuson és Traklon kívül, Dsida Jenő alighanem Mihai Eminescutól fordított. A fiatalon meghalt román költő életműve Dsidát diákkora óta izgatta, s tucatnyi vers magyarítására készítette, amelyek között vannak rendkívül nehéz rímképletű, teljes értékűen szinte alig fordítható versek is. Hogy ez mennyire sikerült neki, azt látni abból az ajánlatból, amit 1937-ben kapott a Román Királyi Alapítványtól: fordítsa le magyarra a teljes Eminescut! Szívesen megcsinálta volna, de a sors másképp rendelkezett.

Eminescun és Alecsandrin, tehát a klasszikusokon kívül Dsida számos kortárs román költő versét is fordította, ezek közül is Tudor Arghezi és Emil Isac verseit a legszívesebben. Utóbbi már nem élt 1956 nyarán Kolozsváron tett hosszabb látogatásom idején, de valamelyik író barátom tanácsára, úgy emlékszem, jártam a lakásán berendezett kis múzeumban, ahol magyarra fordított verse is szerepelt a kiállításon. Dsidát Emil Isac jól ismerte és kedvelte, s talán ő hívta fel figyelmét Lucian Blaga műveire, mert bár nem fordított tőle, azt hiszem, Blaga is hatott Dsidára. Szemlér Ferenc egy esszéjében azt olvastam, hogy Trakl nemcsak Dsidának, a misztikus Blagának is kedvelt költője volt. Úgy hiszem, még várat magára egy összehasonlító dolgozat Dsida Jenő és e között a XX. századi, sokáig méltatlanul mellőzött román költő között, akiről újabban egyetemi könyvtárat neveztek el Kolozsváron.

Szeretném ezt a kis áttekintést egy levélre való hivatkozással zárni, ami azt mutatja, hogy a *Nagycsütörtök* szerzőjének Isacon kívül más román barátai és tisztelői is voltak. Például Ion Chinezu, a *Gând Românesc* című folyóirat magyarul is értő szerkesztője, aki 1938-ban, nem sokkal Dsida halála előtt levélben köszöntötte a már súlyos beteg költőt. Gratulál benne az *Erdélyi Helikon* legutóbbi számában megjelent *Tükör előtthöz*, és ezt írja: „Szeretném, ha megtudnád, hogy szenvedéseid egész ideje alatt szívem mellett volt, mindig hű szeretettel” (*Dsida Jenő levelesládája*, Győr, 1991). Nem kétséges, hogy ha egyszer kiadják Dsida teljes levelezését, abból több olyan levél is előkerül majd, ami arra vall, hogy bár az államok egymás közötti viszonyát nemegyszer eltorzítja az irredentizmus és a sovinizmus, magyar és román költők, írók, szellemi emberek mindig tudtak egymás mellett élni barátságban és kollegiális szeretetben. Reméljük, a Költő sajtó versében magának megjósolt feltámadása – ha még nem történt volna meg – rövidesen román nyelven is megtörténik. ■